

Forebygging av vold i oppdragelsen.

Samarbeid mellom hjelpeapparat og minoritetsforeldre -
en kunnskapsoversikt.

Sissel M. Neumayer, Melinda A. Meyer og Nora Sveaass

Nasjonalt kunnskapssenter
om vold og traumatisk stress a/s

Forebygging av vold i oppdragelsen.
Samarbeid mellom hjelpeapparat og minoritetsforeldre -
en kunnskapsoversikt.

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og
traumatisk stress - NKVTS 2008

Sissel M. Neumayer, Melinda A. Meyer og Nora Sveaass

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Bakgrunn og tolkning av oppdraget.....	3
2 Gjennomføring og metode	3
3 Sentrale begreper.....	4
3.1 Minoritetsforeldre	4
3.2 Kultur.....	4
3.3 Vold.....	5
4 Migrasjon og sosiokulturelle faktorer ved vold i oppdragelsen.....	8
4.1 Oppdragelse i et migrasjonsperspektiv	8
4.2 Sosioøkonomiske forhold, rus og vold	11
4.3 Stressbelastninger, psykisk helse og vold.....	12
5 Samarbeid med minoritetsforeldre - eksempler på tiltak og programmer	14
5.1 Tiltak for å avhjelpe eksilrelatert stress.....	14
5.1.1 Nettverk til støtte for enslige somaliske mødre	14
5.1.2 Andre prosjekter	14
5.2 Tiltak for å styrke foreldres generelle foreldrekompentanse.....	15
5.2.1 ICDP-metoden	15
5.2.2 Regnbueprosjektet.....	16
5.2.3 Parent Management Training – Oregon (PMTO)	17
5.2.4 Andre tiltak i kommunal regi	18
5.3 Forebyggende tiltak for barnefamilier i asylmottak.....	18
5.3.1 Veiledning for foreldre i mottak.....	18
5.3.2 Tiltak og erfaringer fra fem mottak.....	19
5.3.3 Vold mot kvinner i mottak	23
5.4 Tiltak for å hjelpe familier der vold har forekommet	24
5.5 Tiltak for å forebygge kjønnslemlestelse/omskjæring.....	25
5.5.1 OK-prosjektet.....	25
5.5.2 Prosjektet Respekt for egen kropp	26
5.6 Tiltak for å forebygge æresrelatert vold.....	27
5.7 Tiltak for å forebygge tvangsekteskap.....	28
6 Videreutvikling i arbeidet med minoritetsfamilier.....	30
6.1 Nødvendigheten av å styrke kunnskap og kompetanse	30
6.2 Ulike erfaringer som kan øke kompetanse hos foreldre og hjelpere	31
6.3 Konkrete tiltak for å styrke arbeidet med minoritetsforeldre og forebygge vold i oppdragelse.....	33
7 Avsluttende kommentarer og videre utfordringer i feltet.....	34
Litteratur	35

1 Bakgrunn og tolkning av oppdraget

Som ledd i oppfølgingen av Barne- og familiedepartementets plan "Strategi mot seksuelle og fysiske overgrep mot barn (2005-2009)" fikk Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) i brev fra Sosial- og helsedirektoratet (2006) oppdrag om å utarbeide en kunnskapsstatus med

"vurdering av metoder og kunnskapsbehov med henblikk på hjelpeapparatets samarbeid med minoritetsforeldre om bruk av vold i oppdragelsen"

Vi har valgt å gjennomføre oppdraget på følgende måte. Først vil vi definere og avgrense sentrale begreper, deretter presentere relevante undersøkelser og studier som vedrører temaene vold i oppdragelsen hos minoritetsforeldre. Videre vil vi vise til konkrete eksempler på tiltak som har vært iverksatt for gruppen. Vi har her valgt å inkludere tiltak for å forebygge kjønnslemlestelse (omskjæring) og tvangsekteskap. Med utgangspunkt i eksisterende kunnskap og erfaring vil vi til slutt reflektere over kunnskapsbehovet på feltet.

2 Gjennomføring og metode

Det har ikke vært mulig å foreta noen fullstendig vurdering eller evaluering av det mangfold av tiltak og fremgangsmåter som benyttes innen ulike deler av hjelpeapparatet i møter med minoritetsforeldre der temaet vold i oppdragelsen direkte eller indirekte tas opp. NKVTS har valgt å fokusere på noen sentrale undersøkelser om temaet, og på et utvalg av tiltak og programmer der siktemålet har vært å styrke foreldres rolle som omsorgsgivere generelt og å forebygge vold i oppdragelsen spesielt. Vi har hatt et særlig fokus på ulike tilbud om familieveiledning og familiekurs. Få av tiltakene er blitt evaluert med henblikk på endring i foreldreatferd, men noen av dem er for tiden gjenstand for evaluering. Det er derfor ikke mulig å si noe om effekter utover uttalelser og betraktninger som deltakere og arrangører har hatt i forbindelse med gjennomføringen.

Holm-Hansen, Haaland og Myrvold (2007) viser til at man i flere studier har intervjuet hjelpere eller deltakere i tiltak om erfaringer med- og vurderinger av tiltakenes virkninger relativt kort tid etter tiltakenes avslutning. Mange slike undersøkelser har valgt informanter som har deltatt i tiltaket over tid og som det har gått bra med, og utelatt deltakere som har droppet ut. Vi vil vise til noen slike undersøkelser i tilknytning til de konkrete tiltakene vi beskriver i denne rapporten.

Forskningslitteratur og rapporter om fenomenet vold i oppdragelsen, spesielt knyttet til minoritetsfamilier, samt litteratur om tiltak mot dette har vært de viktigste kildene til kunnskap i den foreliggende rapporten. Vi har både referert til nasjonale og internasjonale studier på feltet, men vi har i størst grad lagt vekt på å presentere skandinaviske beskrivelser og erfaringer.

Viktig informasjon er også innsamlet ved hjelp av samtaler eller telefonintervjuer med sentralt plasserte kollegaer, for eksempel i asylmottak, i bydelene og i prosjekter.

De konkrete tiltakene eller programmene som presenteres i kapitlet "Samarbeid med minoritetsforeldre – eksempler på tiltak og programmer" har til felles at de omfatter familier med hjemmeboende barn. Dette betyr at tiltak i forbindelse med barn som er plassert utenfor hjemmet ikke er inkludert her.

3 Sentrale begreper

3.1 Minoritetsforeldre

"Minoritetsforeldre" forstås her som foreldre med opprinnelse i et annet land enn Norge, i denne sammenhengen først og fremst fra ikke-vestlige land. Det dreier seg om personer som har kommet som flyktninger, via familiegjenforening, som arbeidsmigranter eller som studenter.

3.2 Kultur

"Kultur" kan betraktes som måter å oppfatte virkeligheten på og påvirker verdier, normer og handlemåter. Kultur reflekteres også i ideologi for barneoppdragelse og oppdragelsespraksis. Samtidig er kultur i stadig endring og vil påvirkes av endrede omgivelser, slik som etter migrasjon (Korbin, 2002).

Det er store sosiokulturelle, religiøse, språklige samt erfaringsmessige ulikheter mellom "minoritetsforeldre" i Norge. Felles er en oppvekst og erfaringsbakgrunn fra andre kontekster enn den norske og følgelig påvirkning av andre kulturelle verdier enn det vi gjerne omtaler som "norske." Hundeide (2003) har beskrevet slike forskjeller på følgende måte. Han skiller mellom mer "tradisjonell kollektivistisk" versus mer "moderne individualistisk" omsorgs- og spillpraksis. Forenklet sagt går skillelinjene på hvorvidt individet eller det sosiale fellesskapet står i sentrum, noe som for eksempel kan få konsekvenser for vektlegging av respekt/lydighet overfor gruppen/slekten i oppdragelsen og virkemidler som brukes for å oppnå dette.

Graden av kulturelle likheter og forskjeller mellom mennesker vil imidlertid kunne variere, ikke bare i forhold til etnisk-nasjonal opprinnelse, men også ut fra personlige forhold og faktorer som kjønn, alder, urban/rural bakgrunn, religiøsitet, utdannelses- og klassebakgrunn, oppholdstid i Norge, sosiokulturell integrasjon i det norske samfunnet etc. Det kan av og til være større kulturelle forskjeller *innen* en etnisk gruppe enn mellom personer med ulik etnisk identitet og personer velger å benytte ulike tilpasningsstrategier i det nye landet. Mange minoritetsforeldre betrakter seg som flerkulturelle (Neumayer, 1993). Samtidig kan det ofte være forskjeller mellom "kultur" slik det arter seg i hjemlandet og slik det arter seg i diaspora. Modeller som plasserer personer innen ulike kulturelle kategorier må derfor brukes med stor varsomhet.

3.3 Vold

Det er store kulturelle variasjoner i hva som defineres som "vold." Mens jainer¹ i India betrakter enhver uaktsom ødeleggelse av sansende vesener, eksempelvis insekter, som en voldelig handling, blir lemlestelse og drap på fremmede ikke oppfattet som vold visse steder på Ny-Guinea. Abort blir av noen grupper i det norske samfunnet betraktet som voldelig og betegnet som fosterdrap mens staten og andre betrakter det som en legitim praksis (Krohn-Hansen, 2001).

Det finnes flere ulike forståelser og inndelinger av begrepet "vold". Denne rapporten fokuserer på den interpersonlige volden, først og fremst den som finner sted i nære relasjoner. Men, som vi vil vise til i det følgende, den interpersonlige volden kan både henge sammen med kollektiv eller politisk vold, for eksempel der foreldre har vært utsatt for voldshandlinger i forbindelse med krig eller politisk uro, og med kulturelt definerte tradisjoner. I det følgende forstår vi "vold" slik Jonassen og Eidheim (2001) definerer dette.

"Fysisk vold" kan defineres som bruk av fysisk makt for å *"skremme/true, kontrollere eller tvinge en annen person til å gjøre noe mot personens vilje"* (Jonassen og Eidheim, *ibid*: 25).

Hva som oppfattes som fysisk vold til forskjell fra "legitim fysisk avstraffelse" varierer kulturelt – noe som også avspeiler seg i det enkelte lands lovgivning. I mange land, deriblant USA, tillates fysisk avstraffelse som grensesettingsmetode i oppdragelsen. Her skiller det imidlertid mellom legitim bruk av fysisk vold og fysisk mishandling som består i kraftigere utøvelse av vold (Fontes, 2006).

"Psykisk vold" kan beskrives som *"truende, kontrollerende, skremmende eller ydmykende handlinger av verbal eller mer subtil karakter"* (Jonassen

¹ Jainer bekjenner seg til en hinduistisk retning.

og Eidheim, 2001: 25). Dette begrepet innbefatter blant annet både direkte og indirekte trusler og degraderende atferd. Å være vitne til at nære personer, for eksempel foreldre, utsettes for vold kan også betegnes som psykisk mishandling.

Fysisk og psykisk vold vil ofte foregå samtidig eller ha nær tilknytning. En "voldshandling" vil derfor kunne bestå av begge elementer. Psykisk vold kan også betraktes som latent vold i tilfeller der fysisk vold tidligere har funnet sted. Utøvelsen av den psykiske volden kan da innebære underliggende trusler om fremtidig fysisk vold (ibid).

"Materiell vold" er en tredje gruppe voldshandlinger som innebærer ødelegging av gjenstander for å true, skremme, kontrollere eller ydmyke andre. Man snakker også om "økonomisk vold" som innebærer maktutøvelse gjennom kontroll over økonomiske ressurser og "sosial vold" som eksempelvis kan bestå i maktutøvelse gjennom sosial isolasjon fra andre mennesker, gjennom marginalisering i forhold til samfunnet forøvrig eller direkte utestengning (ibid).

Barnets/den unges opplevelse av det å bli utsatt for vold vil avhenge av den konteksten volden utøves i og meningen den tillegges av utøver og mottaker. I diskusjoner om vold vil man også måtte avveie hvorvidt utøverens hensikt og handlingens virkning skal vektlegges for at noe skal kunne karakteriseres som en voldshandling. Det fører for langt for rapportens formål å gå inn i denne problematikken.

I det følgende vil vi hovedsakelig omtale fysisk vold og forebygging av slik vold – selv om dette ofte henger nært sammen med andre former for vold. Psykisk vold som ikke knyttes til direkte fysisk vold kan imidlertid både være vanskeligere å oppdage og å forebygge. Rapporten har primært fokus på ulike former for fysisk vold slik dette kan forekomme enten som ledd i opplæring eller som avstraffelse innen rammen av barneoppdragelse eller oppvekstforhold generelt. Rapporten omhandler ikke direkte den vold som har form av seksuelle overgrep overfor barn. Derimot gis en kort beskrivelse av tiltak i tilknytning til forebygging av tvangsekteskap og kjønnslemlestelse.

Det har skjedd store holdningsendringer i forhold til fysisk avstraffelse av barn gjennom de siste ti årene i Norge. Tidligere var fysisk straff mer akseptert og utbredt som en metode i barneoppdragelsen. Kolstad beskriver imidlertid at dagens mødre i større grad tar avstand fra all bruk av fysisk straff enn deres mødre og bestemødre gjorde. Det skjer fortsatt at mødre bruker fysiske straffereaksjoner, men disse bærer i større grad preg av å være spontane reaksjoner på ulydighet, eller stressreaksjoner, uten at det nødvendigvis er gitt advarsler på forhånd. Bestemødre og mødre på 1960-tallet ga i større grad advarsler på forhånd og brukte fysisk straff på en planlagt måte. Holdningsendringer på 1970-tallet har sannsynligvis vært medvirkende til at et lovforbud mot fysisk

avstraffelse kunne vedtas gjennom en endring i Lov om barn og foreldre (Barnelova) i 1987 (Ford, 2007).

Det å bli utsatt for vold, alvorlig eller gjentakende, kan øke sannsynligheten for selv å bli voldelig eller kriminell. Videre kan det gi økt risiko for depresjoner, selvmord, seksuell risikoadferd, høyere forbruk av rusmidler og generelt dårlig fysisk og psykisk helse (Schou, Dyb og Graff-Iversen, 2007). Holm-Hansen, Haaland og Myrvold (2007) hevder at det å være vitne til at mor eller far utsettes for vold kan virke traumatiserende, kan underminere barnets opplevelse av trygghet og påvirke dets mulighet for å regulere egne følelser. Det er stor risiko for kognitive, følelsesmessige og atferdsmessige senskader etter slike vitneopplevelser. Å bli utsatt for vold gjennom det å være vitne til vold foretatt mot og av egne foreldre kan videre gi barn både skyldfølelse og en opplevelse av avmakt (Øverlien & Sogn, 2007). Tiltak i regi av krisesentrene, både i form av veiledning til voldsutsatte mødre og direkte tiltak for barna er dermed viktig for å motvirke ulike former for vold i oppdragelsen. En egen veileder (Skogøy, 2007) er nettopp utviklet for å styrke innsatsen til ansatte som arbeider med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn.

Fysisk avstraffelse som ledd i barneoppdragelse påvirker allikevel barn ulikt i forhold til utvikling av egen aggresjon. Enkelte forskere forklarer dette med forskjeller i foreldrenes rasjonale for bruk av avstraffelse - og barnas aksept av foreldrenes begrunnelse (Fontes, 2001). Fysisk avstraffelse kan også ha ulike konsekvenser i familier der dette er den eneste/viktigste formen for avstraffelse, sett i forhold til familier der man kombinerer ulike former for disiplinære praksiser (Fontes, 2002). Undersøkelser har imidlertid vist forskjeller mellom sosiokulturelle grupper i forhold til bruk av alternative oppdragelsesmetoder, slik som "forklaringer" og samtaler. Fravær av fysisk avstraffelse kan ikke nødvendigvis tolkes som optimal foreldre/barn interaksjon, men kan også innebære manglende involvering i forhold til barna fra de voksnes side (ibid).

Fysisk avstraffelse antas å ha negative effekter både på barn og familier. Dette er begrunnelsen for det internasjonale arbeidet for å gjøre forbud mot fysisk avstraffelse i oppdragelsen universelt, det vil si, få land til selv å vedta lover og sanksjoner som forbyr dette (Se Global Initiative to End all Corporal Punishment against Children, 2007, <http://www.crin.org/Organisations/vieworg.asp?id=2094ogfromEnoc=y>). I dag har 14 av Europarådets 46 medlemsland, inklusive Danmark, Finland, Norge og Sverige, lovbestemmelser mot fysisk straff av barn.

I 1991 ble FNs barnekonvensjon ratifisert av Norge. Artikkel 19 i barnekonvensjonen stadfester at staten har et ansvar for å beskytte barn mot fysisk eller psykisk mishandling, forsømmelse eller utnyttelse fra foreldre og andre omsorgspersoner. Barnekonvensjonen ble inkorporert i norsk lov i 2003 og trådte i kraft i 2004 (Ford, 2007).

I dag tar mange nordmenn avstand fra fysisk avstraffelse. Lovforbudet har nok spilt en vesentlig rolle i forhold til denne endringen. Men hvordan praktiserer dagens foreldre grensesetting? Når foreldre tidligere grep til fysisk straff, skjedde det ofte fordi de erfarte at verbal irettesetting ikke var tilstrekkelig. Hvilke midler benytter dagens foreldre seg av? Og hvordan greier man å formidle denne praksisen til de innvandrere og flyktninger som kommer fra en kulturell kontekst der fysisk avstraffelse i en eller annen form er akseptert? Dette er noe av det som vil bli berørt i det følgende.

4 Migrasjon og sosiokulturelle faktorer ved vold i oppdragelsen

4.1 Oppdragelse i et migrasjonsperspektiv

Innvandrere/flyktninger har felles erfaringer knyttet til det å etablere seg i et nytt, ofte annerledes samfunn og det å kunne føle seg som en fremmed - både kulturelt og sosialt. Det er ikke uvanlig å oppleve ensomhet etter å ha forlatt det sosiale nettverket i hjemlandet og mange erfarer utfordringer i forhold til å holde kontakten med familie og venner. Marginalisering, problemer med å få nyttiggjort sin utdanning og arbeidserfaring fra hjemlandet, tap av sosial status, ustabil økonomi, diskriminering, rasisme er heller ikke uvanlige opplevelser.

Mange ikke-vestlige innvandrere kommer fra samfunn der offentlige barnevernsinstitusjoner ikke finnes, skriver Leoul Mekonen, sosionom og tolk. Han påpeker at i slike samfunn er det storfamilien, slektninger, naboer og lokalsamfunnet generelt som tar ansvar for barneoppdragelse, beskyttelse av barn og unge og konflikthåndtering i familier. Innvandrere i Norge sliter ofte med et manglende sosialt nettverk, som kan gripe inn i familiens krise- og konfliktsituasjoner. Manglende sosialt nettverk er imidlertid ikke noe som bare påvirker mange innvandrerfamilier. Også norske familier kan ha svake nettverk, og disse familiene viser en tilsvarende svekket kapasitet til problemløsning (Mekonen, 2008).

Mekonen anbefaler å styrke sårbare minoritetsfamiliers sosiale og kulturelle kapital ved å øke deres deltagelse i arbeidsmarked og organisasjonsliv, fordi bekjempelse av barnevernrelaterte problemer ikke bør ses løsrevet fra bekjempelse av fattigdom og marginalisering. Dette er i tråd med konklusjonen i NOVA Rapport 20/07 "Vold og overgrep mot barn og unge" (Mossige og Stefansen, 2007), som vektlegger betydningen av å styrke innsatsen mot ulike marginaliseringsprosesser, særlig knyttet til fattigdom og rus, for å forebygge vold. Som Mossige og Stefansen uttrykker det:

" Dette betyr også at de delene av forvaltningen som har nære relasjoner som sitt innsatsområde, ikke kan bære ansvaret for forebygging av vold og overgrep mot barn og unge alene. Også andre deler av forvaltningen, sentralt og lokalt, må på banen" (ibid: 187).

Wissow har vist at etnisitet ikke er det mest betydningsfulle kriterium for å forklare foreldres bruk eller avhold fra fysisk avstraffelse (Fontes, 2001). Fravær av et kulturelt definert og støttende sosialt nettverk i et nytt land kan imidlertid påvirke bruken av fysisk avstraffelse.

Som vist ovenfor påvirker foreldres kulturelle bakgrunn, deres sosiale nettverk, økonomi og helhetlige livssituasjon, med særlig vekt på stressbelastninger og psykisk helse, bruken av fysisk vold som grensesetting eller avstraffelsesmetode i oppdragelsen. Samtidig kan forhold ved det enkelte barn påvirke dette.

For å bekjempe fysisk avstraffelse i oppdragelsen kan man derfor ikke begrense seg til tiltak rettet inn mot den enkelte familie isolert. Det må også arbeides med å endre sosiale strukturer rundt foreldrene og familien som helhet. Dette kan for eksempel innebære tiltak for å bedre familiens økonomiske situasjon, tilgang til egnet bolig og helsetjenester, hjelp med rusproblemer etc. Hjelpere må også utvide og styrke egen kultursensitivitet og av og til tilpasse sin praksis i tråd med familiens kulturelle forståelse. Foreldre som kommer i kontakt med hjelpeapparatet på grunn av fysisk vold, kan allerede slite med store belastninger, være sosialt marginaliserte eller stigmatiserte og vil kanskje ikke selv si fra om det de kan oppleve som systemets utilstrekkelighet for å møte deres behov (Fontes, 2001).

Mishandling og omsorgssvikt kan ha ulik betydning i forskjellige kulturelle kontekster. Mishandling blir allikevel gjerne definert ut fra majoritetsbefolkningens normer og det enkelte lands lovverk på dette området. Ofte mangler en kultursensitiv definisjon av barnemishandling. For å intervensere, hevder enkelte forskere, må man imidlertid ta etnisk-kulturelle forhold i betraktning (Zayas, 1992).

Det finnes lite forskning om hvilke praksiser som kan betegnes som kulturelt sensitive i forhold til forebyggende arbeid/intervensjoner knyttet til barneoppdragelse og foreldreopplæring, eller hva "kulturell kompetanse" innen dette feltet faktisk består i (Korbin, 2002). Abney (2002: 479) har definert "kulturell kompetanse," som

"the ability to understand, to the best of one's ability, the worldview of our culturally different clients (or peers) and adapt our practice accordingly," og betegner dette som god og etterstrebar praksis.

Det foreligger imidlertid ikke forskningsmessig belegg for verken å anbefale eller fraråde at man bruker spesielle metoder/programmer rettet

mot innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn (Holm-Hansen, Haaland og Myrvold, 2007).

Undersøkelser har også vist at holdninger til, og faktisk forekomst av, fysisk vold i oppdragelsen ikke nødvendigvis er et "minoritetsproblem." Giovannoni og Becerra fant eksempelvis at afro-amerikanere og amerikanere med opprinnelse fra Latin-Amerika betraktet vignetter som omhandlet barnemishandling som mer alvorlig enn de fleste "hvite" amerikanere som deltok i deres undersøkelse (Zayas, 1992). Andre undersøkelser har fastslått at det er små forskjeller mellom angloamerikanere og latinamerikanere i USA når det gjelder holdninger til disiplin eller bruk av fysisk avstraffelse i oppdragelsen (ibid). Korbin (2002) hevder at kultur ikke opererer på egen hånd, men må forstås i sammenheng med faktorer på flere nivåer:

" Culture can bring with it both risk and protective factors, whose impact varies not only between cultures but also within any culture." (Korbin, ibid: 641)

Når det gjelder forekomst av fysisk avstraffelse blant etniske minoriteter i Norge, finnes ingen undersøkelser som kan gi noe godt bilde av dette. Derimot finnes det undersøkelser som antyder noe om forekomst av fysiske overgrep og voldserfaringer i barne- og ungdomsårene generelt. Spørreundersøkelsen "Ung i Oslo" viser at 3,7 % av jentene og 2,7 % av guttene som deltok i undersøkelsene hadde opplevd vold fra foreldrene det siste året (Øia, 2007). I en rapport basert på helseundersøkelser blant ungdom i 6 fylker kom det frem at 3,3 % av de intervjuede guttene og 4,6 % av jentene hadde vært utsatt for vold fra voksne det siste året (Schou, Dyb og Graff-Iversen, 2007). Undersøkelsene viste at ungdom med far med ikke-vestlig bakgrunn var mer utsatt for vold fra voksne enn ungdom med norskfødt far; tallene var henholdsvis 6,7 % versus 2,7 % for guttene og 7,4 % versus 4,1 % for jentene. Det kom imidlertid ikke frem hvorvidt de voksne som utøvde volden var foreldre/foresatte eller andre voksne. Undersøkelsene fanget heller ikke opp antall, hyppighet eller alvorlighetsgrad av voldsepisodene (ibid).

Når det gjelder forekomst av vold i familier med minoritetsbakgrunn, er kunnskapen foreløpig liten. En undersøkelse fra Sverige viste endringer i forekomst av rapportert vold hos førstegenerasjons- versus annengenerasjons innvandrere (Svedin, 2007). Undersøkelsen viste at forekomst av rapportert vold hos annengenerasjon var lavere enn hos første generasjon. Funnene kan tyde på tilpasning og læring, men kan også ha sammenheng med en livssituasjon preget av større stabilitet og trygghet.

4.2 Sosioøkonomiske forhold, rus og vold

"Children from poor families are disproportionately represented in state and national statistics on neglect and abuse" (Zayas, 1992:296).

Undersøkelser har vist at bruk av fysisk avstraffelse i oppdragelsen kan henge sammen med fattigdom, men sammenhengene er ikke entydige (Wissow, 2001). Barnemishandling i form av omsorgssvikt synes å kunne henge tettere sammen med nabolags-fattigdom enn andre former for fysisk eller seksuell mishandling. Konsentrert nabolags-fattigdom kan betraktes som en risikofaktor for barn i forhold til alle typer barnemishandling (Drake og Pandey, 1996). Enslige mødre med dårlig økonomi synes å ha større sannsynlighet for barnemishandling enn andre (Zayas, 1992). Støtte fra det sosiale nettverket kan virke inn som en modifierende faktor, men en del minoritetsfamilier mangler et slikt støttende nettverk. Ikke minst skyldes dette at den utvidede familien som både gav avlastning og innspill i hjemlandet mangler i det nye samfunnet (Reichelt og Sveaass, 1997).

Det å være bosatt i et område med høy befolkningstetthet, mange enslige forsørgere, mye flytting, lav gjennomsnittlig inntekt/utdannelsesnivå har også i Oslo vist seg å henge sterkere sammen med voldsutsatthet enn sosioøkonomiske forhold på individnivå (Pedersen, 2001).

Samtidig har undersøkelser vist at nabolagsfattigdom kan få ulike konsekvenser som muligens kan forstås i sammenheng med forskjellige kulturelle verdier og praksiser. En amerikansk undersøkelse viste klare sammenhenger mellom fattigdom og forekomst av rapportert barnemishandling. Samtidig viste det seg at sammenhengen var mindre klar i nabolag som i hovedsak var bebodd av afro-amerikanere versus i områder som hovedsakelig var bebodd av europeisk-amerikanere. Ut fra etnografisk forskning hevdet forskerne at forskjellene nettopp kunne forklares ut fra eksistensen av sterkere sosiale nettverk i de afro-amerikanske områdene, noe som trolig reduserte faren for barnemishandling (Korbin, 2002).

Generelt er det større risiko for vold i familier hvor rus og alkoholmisbruk er involvert. I NOVAs undersøkelse fra 2007 kommer det frem at tre ganger så mange ungdommer med slik familiebakgrunn versus andre ungdommer var utsatt for grov vold fra mor. Den mest utsatte gruppen var de som hadde mødre som drakk alkohol daglig. Mors voldsbruk økte også med fars rusmiddelbruk, men ikke like mye som med mors eget rusmiddelbruk. For eksempel oppga 10 prosent av ungdom som hadde fedre som drakk daglig at de hadde opplevd grov fysisk vold fra mor. Dersom mor var blitt utsatt for partnervold, var prosenten fire ganger høyere blant de som hadde sett mor tydelig beruset mer enn ti ganger, sammenlignet med de som aldri hadde sett mor beruset (Mossige og Stefansen, 2007).

Av levekårsvariablene i NOVA-undersøkelsen var mors beruselsesfrekvens den tydeligste risikofaktoren. Blant unge som oppga at de hadde sett mor beruset mer enn ti ganger, var risikoen for vitneerfaringer med vold seksdoblet i forhold til de som aldri hadde sett mor tydelig beruset. Risikoen for å ha slike vitneerfaringer var om lag tre ganger høyere for unge med mødre født i land utenfor Norden enn blant de "etnisk-norske" ungdommene, og mer enn fem ganger høyere blant unge i familier med dårlig råd sammenlignet med unge fra familier med god økonomi (ibid). Dårlig familieøkonomi og rusproblemer blant de voksne i familien samt minoritetsbakgrunn, var koplet til økt risiko både for direkte vold fra foreldre, for vitneerfaringer og for seksuelle overgrep. Det var gjennomgående flere jenter enn gutter som rapporterte om ulike former for krenkelser, spesielt seksuelle overgrep og milde fysiske krenkelser fra mor i tenårene.

Flere internasjonale studier dokumenterer også at barn og ungdom i familier med lav inntekt (for eksempel som følge av enslig forsørger, arbeidsledighet eller trygdeavhengighet) og lav sosial status oftere er utsatt for mishandling og overgrep fra foreldre eller andre voksne i familien. Mulige sammenhenger mellom dårlig økonomi og ungdoms utsatthet for vold kommer også frem i de ovennevnte helseundersøkelsene fra Folkehelseinstituttet og Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (Schou, Dyb og Graff-Iversen, 2007).

4.3 Stressbelastninger, psykisk helse og vold

Migrasjon kan innebære sterke og belastende sorg- og tapsopplevelser. Ikke minst gjelder dette sorg over å ha forlatt ("tapt") familie, slekt, venner, naboer og de sosiale og kulturelle omgivelser som innebar vante roller og tilhørighet.

Flyktninger kan også slite med ettervirkninger av traumatiserende opplevelser fra hjemlandet, under flukt eller i eksil. Samtidig kan foreldre oppleve en betydelig svekket rolle i forhold til sin egen foreldrefunksjon, og en slik avmaktsfølelse kan igjen forsterke eller virke inn på eventuelle traumerelaterte problemer og reaksjoner. Dette er forhold som kan gjøre evnen til utholdelse og toleranseterskel lavere i forhold til barns atferd og prege foreldres innlevelse i- og oppfølging av barns situasjon. Det er ikke uvanlig med konflikter mellom generasjonene i tilfeller der barn tilpasser seg raskere til det nye samfunnet enn sine foreldre (Varvin, 2003, Sveaass og Jakobsen, 2001).

Akkulturasjonsprosessen innebærer både tilpasninger og endringer som immigranter foretar eller opplever i møte med et nytt samfunn, og vertsamfunnets endringer for å tilpasse seg nye grupper (Berry, 1988). Akkulturasjonsprosessen blir beskrevet som å bestå av flere stadier og

varer gjerne resten av livet for dem som etablerer seg et nytt sted (Smart og Smart, 1995). Det er imidlertid uklart hvorvidt alle flyktninger og innvandrere går gjennom de samme fasene. Prosessen kan innebære ulike former for akkulturasjons-stress, hvorav tap av sosial støtte gjennom familieband og andre nære relasjoner vil kunne være det viktigste for noen (Dalgard og Sveaass, 2007). Tap av nære relasjoner innebærer også tap av bekreftelse, positive forventninger og kontroll, noe som igjen kan medføre avmaktsfølelse og opplevelse av reduserte muligheter for innvirke på eget så vel som familiens liv. Tap av roller og funksjon, kombinert med manglende aktivitetsmuligheter i det nye landet vil kunne forsterke slik avmaktsfølelse (Jareg, 2000).

Enkelte hevder at det mest belastende aspektet ved akkulturasjonsprosessen er det å måtte re-evaluere egen rolle innen de nye kulturelle omgivelsene – i tillegg til følelsen av manglende tilhørighet. Rolleendringer innad i familien kan også utgjøre en belastning. Andre erfaringer kan også medføre akkulturasjonsstress; blant annet diskriminering (på basis av hudfarge) og følelse av skyld og skam ved å migrere og dermed bryte med sosiokulturelle forventninger om kollektivitet, samarbeid og sterke familieband på tvers av generasjonene (Smart og Smart, 1995). For noen vil imidlertid migrasjonen være et middel til nettopp å kunne innfri både egne og familiens forventninger. Språklige og kulturelle forskjeller, opplevelse av marginalisering og diskriminering kan representere utfordringer etter ankomst til eksillandet. Opplevelsen av sosialt stress ved migrasjon, tilpasning og eksiltilværelse kan imidlertid også henge sammen med individuelle psykologiske faktorer (Zayas, 1992).

Forholdet mellom foreldre og barn kan bli påvirket av familiens livssituasjon. Stress kan for eksempel gi foreldrene mindre overskudd til å takle et "vanskelig" barn på en konstruktiv måte. Samtidig kan barnet, som kanskje finner seg lettere til rette i det nye landet, ønske å "frigjøre" seg fra sine foreldre på en måte som bryter med foreldrenes egne verdier og forventninger. Slike forhold kan lett sette i gang onde sirkler der foreldre opplever avvising og avmakt, mens barna på sin side forsøker å finne seg tilrette i sine nye omgivelser.

Målsettingen med ulike former for foreldreveiledning eller foreldreskoler er nettopp å søke å utvikle foreldrenes repertoar når det gjelder å se og oppfatte barnet sitt, hjelpe foreldre til å utvikle alternative måter til å forstå det barnet gjør eller sier, hjelpe foreldre til å finne andre måter å reagere på i forhold til barnet, og ikke minst, hjelpe foreldre til å få et mer positivt bilde av barnet. I tillegg vil en vesentlig del av foreldreveiledning eller foreldreundervisning for foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn kunne dreie seg om kunnskapsoverføring, det vil si informasjon om - og en drøfting av hvordan vertslandets regler, normer og verdier kan være forenlig med egne tradisjoner og verdier.

Eksemplene på foreldreveiledning og -kurs som beskrives nedenfor vil på ulike måter ha disse elementene som mål.

5 Samarbeid med minoritetsforeldre - eksempler på tiltak og programmer

I det følgende vil vi presentere eksempler på tiltak for foreldre med minoritetsbakgrunn. Tiltakene har forskjellig opphav, organisatorisk ramme og målsetting. Listen er ikke på noen måte en uttømmende oversikt over tiltak, men gir eksempler på ulike initiativ.

De utvalgte tiltakene er gruppert ut fra målsetting og fokus. Mange av dem kan imidlertid få konsekvenser utover det eksplisitt tilsiktede. Dersom man for eksempel reduserer eksilrelatert stress gjennom å tilføre sosiale nettverk vil dette indirekte kunne bidra til å forebygge bruk av fysisk avstraffelse i oppdragelsen.

5.1 Tiltak for å avhjelpe eksilrelatert stress

De følgende tiltakene er eksempler på initiativ utviklet for foreldre i en situasjon preget av migrasjon eller eksilrelatert stress.

5.1.1 Nettverk til støtte for enslige somaliske mødre

Prosjektet Solsikken ved Primærmedisinsk verksted (PMV - Senter for helse, dialog og utvikling ved Kirkens Bymisjon i Oslo) har hatt som siktemål å etablere og drive et ressursnettverk for å hjelpe enslige somaliske mødre slik at de både får tilgang til avlastning og et sosialt miljø og dermed kan forbedre livssituasjonen for seg selv og sine barn. Metodene har vært informasjons- og nettverksgrupper og utvikling av avlastningsordninger, blant annet gjennom ukentlig åpen barnehage. Frivillige har bidratt til å gi avlastning, hjelp og støtte i forhold til eksempelvis barneoppdragelse, hvordan komme ut av isolasjon og i forhold til hjelpeapparatet. Mødre og barn har også deltatt på sommerleir. Prosjektet har vært finansiert av prosjektmidler fra Helse- og rehabilitering og midler fra Scheiblers legat (PMV, 2006).

5.1.2 Andre prosjekter

Primærmedisinsk verksted har også gjennomført en rekke andre prosjekter med sikte på å bedre mestring hos innvandrere/flyktningkvinner og deres barn samt å redusere opplevelse av isolasjon og stress i tilpasningsprosessen til det norske samfunnet. Gruppeaktivitetene har både vært rettet mot arabisk-talende, somaliske og pakistanske miljøer.

Det har også vært gjennomført en rekke prosjekter i regi av ulike aktører i forskjellige kommuner med fokus på sosiokulturell integrasjon, utvikling av sosiale nettverk og styrking av foreldrerollen for innvandrere og flyktninger. Eksempler på dette er: "Tripp Trapp" - åpen barnehage i regi av Sandnes læringssenter, "Sammen for et inkluderende fellesskap" i regi av Øvre Eiker voksenopplæring, med flere. Mer informasjon om tiltakene kan leses på Integrerings- og mangfoldsdirektoratets (IMDI's) hjemmeside (<http://www.imdi.no>).

5.2 Tiltak for å styrke foreldres generelle foreldrekompetanse

Oppdragelsesmetoder i det norske samfunnet og grensesetting for barn er ofte ett av mange temaer i slike tiltak. Tiltakene kan derfor både direkte og indirekte virke forebyggende i forhold til bruk av vold i oppdragelsen.

Foreldres behov for veiledning og støtte blir møtt med et stadig bedre tilbud. I norsk sammenheng fikk dette arbeidet fart gjennom Lov om helsestasjoner og helsetiltak blant barn, som trådte i kraft i april 1974. Denne loven videreutviklet og konkretiserte den helsefaglige oppfølgingen av barn, og inkluderte for første gang psykisk forebyggende arbeid blant barn. I kjølvannet av denne målsettingen ble også arbeidet med å tilby foreldre råd og veiledning en viktig del av det forebyggende helsearbeidet i norske kommuner.

Foreldre med bakgrunn fra andre land og andre tradisjoner som erfarer å være foreldre i Norge, kanskje uten det sosiale nettverket som de fleste norske foreldre har, vil kunne ha behov for støtte og bistand, både i form av individuell veiledning, og i form av veiledning og kurs i gruppe. I det følgende beskrives noen initiativ som kan tjene som modeller for slikt arbeid. Temaene spenner fra generell informasjon om det å være foreldre i Norge, lover og regler som regulerer dette forholdet, informasjon om barns utvikling og om samvær med- og grensesetting for- barn.

5.2.1 ICDP-metoden

International Child Development Program (ICDP) er et forebyggende program som har som mål å forbedre de psykososiale forholdene for barn. Programmet er utviklet av professor i psykologi Karsten Hundeide. Opplegget skal være sensitivt for kulturelle forskjeller og tar opp antatt universelle temaer i all omsorg. Programmet har tydelig fokus på å bevisstgjøre og styrke foreldres positive praksis overfor sine barn, og å øke deres oppmerksomhet på- og evne til- å se barnets positive sider. Program for foreldreveiledning, basert på ICDP, ble allerede i 1995 definert som ledd i Barne- og familiedepartementets (nå Barne- og likestillingsdepartementets) satsning på foreldreveiledning overfor omsorgsgivere generelt.

I 2001 fikk ICDP-stiftelsen i oppdrag å utvikle et veiledningsprogram for foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn. Et pilotprosjekt med målsetting "sensitivisering av omsorgsgivere med etnisk minoritetsbakgrunn" ble gjennomført i perioden 2002 – 2003 og videreført i perioden 2004 – 2005. Foreldreveiledning for etniske minoriteter basert på ICDP-metoden har som mål å bygge bro mellom foreldrenes tradisjonelle omsorgsverdier og praksis, og de mulige nye verdiene og rettighetene som de vil møte i det norske samfunnet. Programmet består av opplæring av veiledere, der en benytter ressurspersoner fra omsorgsgivernes egne etniske grupper, og gjennomføring av sensitiviseringsmøter med omsorgsgiverne.

I perioden 2003 – 2005 ble det gjennomført veiledningsopplegg i tre byer; Oslo, Drammen og Stavanger. Erfaringene fra dette er beskrevet i en egen rapport (Hannestad og Hundeide, 2005). I alt ble 82 veiledere opplært, og det ble organisert 31 grupper med omsorgsgivere. Deltakerne var blant annet fra Pakistan, Tyrkia, Sri Lanka, Somalia, Kurdistan, Eritrea, Thailand, Iran, Irak og Afghanistan. Nær ett hundre og femti personer deltok i gruppene, og tiltakene ble evaluert etter avslutning, blant annet ved bruk av spørreskjema til foreldrene som deltok.

Rapporten gjengir positive tilbakemeldinger fra foreldrene. De fortalte blant annet at det hadde vært godt å diskutere vanskelige temaer i trygge omgivelser og at det hadde vært fint å dele erfaringer med andre foreldre. Deltakerne fortalte videre at de hadde fått økt bevissthet om sin egen rolle som foreldre og fått lære mer om norske verdier og foreldrepraksis.

5.2.2 Regnbueprosjektet

Prosjektet startet som et pilotprosjekt i 2004 under navnet Forebyggende familiearbeid med minoritetsfamilier, men skiftet navn i 2005.

Initiativtaker og leder av prosjektet er Atnaf Berhanu Kebreab ved Sentrum familiekontor i Oslo. Regnbueprosjektets overordnede mål er:

"Å skape en annerledes møteplass tuftet på verdier som inkludering, mangfold og likeverdighet."

Prosjektet har hatt som mål å legge til rette for at innvandrerfamilier kan få dele sine ressurser med andre, samtidig som de gis mulighet til å øke sine kunnskaper om det norske samfunnet. Familiekursene skal gi en likeverdig møteplass der deltakerne kan reflektere over hvordan migrasjon kan påvirke familien, hvilke utfordringer en kan møte - og muligheter en har - som ny i Norge. Tanken er at denne kunnskapen kan bidra til å forebygge uønskede og vanskelige konflikter i familien, og videre styrke foreldrenes kompetanse i forhold til å oppdra barn i Norge. I tillegg har prosjektet som delmål at ansatte i familievernnet skal kunne øke sin kunnskap, forståelse og kompetanse i møte med familier med en annen kulturbakgrunn enn den "norske."

Prosjektet har rekruttert ressurspersoner fra innvandrernes egne organisasjoner, foreninger og menigheter i Oslo. Samarbeidet mellom ressurspersoner fra etniske minoritetsgrupper og fagfolk fra norske familiekontorer har stått sentralt i prosjektet.

Tiltaket har bestått av interaktive foreldrekurs med stor grad av egenaktivitet og brukermedvirkning. Det er blitt utviklet egne hefter for gruppeledere og for deltakende familier. Mye fokus har vært på samliv mellom de voksne, roller, endringer og tilpasninger i et nytt samfunn og om det å samarbeide som foreldre om barna. Regnbueprosjektet er økonomisk støttet av Barne- og likestillingsdepartementet.

I løpet av prosjektperioden har 47 ressurspersoner fra 13 nasjonaliteter blitt rekruttert og opplært til å drive grupper. Totalt har 700 foreldre vært med i gruppene, og indirekte berøres 2000 barn av dette. Ti fagfolk, alle med bakgrunn som familieterapeuter ved familiekontorer, har undervist ressurspersonene og deltatt aktivt med undervisning og veiledning i foreldregruppene.

Prosjektet har blitt evaluert av NOVA som finner at prosjektet er viktig og bør videreføres, og også bli spredt over et større geografisk område i Norge (Danielsen og Engebriksen, 2007).

5.2.3 Parent Management Training – Oregon (PMTO)

Parent Management Training har som målsetting å redusere barns problematferd og øke deres prososiale atferd via foreldrenes oppdragelsesferdigheter. Metoden er en behandlings- eller opplæringsmetode der foreldrene gjennom undervisning og veiledning lærer seg ferdigheter som de bruker i samhandlingen med barna. I vid forstand kan PMT beskrives som en behandlingsmodell, men fordi innslaget av innøving av foreldreferdigheter er så stort, kan den like gjerne omtales som en opplæringsmodell (Ogden, 2007). Metoden gir foreldre verktøy for å forebygge videre utvikling av avvikende atferd hos barn og fremme positiv familieutvikling (Apeland, 2005).

I samarbeid med bydel Grorud i Oslo gjennomførte Atferdssenteret i 2006 et pilotprosjekt der familier med minoritetsbakgrunn ble rekruttert til et PMTO-gruppetilbud. Bakgrunnen var at det hittil hadde vært få deltakere med minoritetsbakgrunn i de øvrige tiltakene der modellen var blitt anvendt. Man ønsket å styrke PMTO også for denne gruppen. Deltakere fra tre etniske minoritetsgrupper deltok; somaliere, pakistanere og tamiler. Erfaringer fra rekrutteringsprosessen og selve gjennomføringen av gruppebehandlingen er nå oppsummert i en rapport (Ogden, *ibid*).

Også dette prosjektet har benyttet seg av ressurspersoner fra minoritetsgruppene. Erfaringene, slik gruppeledere, medarbeidere og

deltakere beskriver dem, er så positive at flere gruppeprosjekter nå skal iverksettes. Det gjennomførte prosjektet hadde karakter av å være et foreldrekurs, som foreldre meldte seg på. Det vil kanskje i fortsettelsen bli et tydeligere fokus på tiltaket som et hjelpe- eller behandlingstilbud. Programmet har vist seg som noe foreldre fortalte at de hadde glede av, som gav dem større trygghet i foreldrerollen og utvidet deres repertoar med tanke på grensesetting og oppdragelse generelt.

5.2.4 Andre tiltak i kommunal regi

En rekke mindre prosjekter med veiledning og foreldrerollen i fokus, har vært organisert i regi av ulike kommuner. Eksempler på dette er "Familieintro" i Bodø kommune, "Foreldreveiledning" i regi av Fjell kommune, "Nytt land, ny kultur, foreldreroller og nye krav til oppfølging av borna" i regi av Herøy kommune, "Fokus på foreldrerollen for innvandrerforeldre i norske lokalsamfunn" i Vestvågøy kommune, med flere. Videre opplysninger om tiltakene finnes på Integrerings- og mangfoldsdirektoratets (IMDI) hjemmesider (<http://www.imdi.no>).

5.3 Forebyggende tiltak for barnefamilier i asylmottak

I norske asylmottak er det til enhver tid mange familier med barn. Tilværelsen i et asylmottak preges av midlertidighet og usikkerhet og representerer sånn sett en spesiell livssituasjon for beboerne. Ingen vet hvor lenge de skal oppholde seg i mottaket, om de får innvilget opphold og skal bosettes, eller om de må vende tilbake til landet de reiste fra. I denne situasjonen er det av stor betydning at ansatte, så vel som beboere, aktivt kan samarbeide om et best mulig dagligliv, ikke minst for barna, slik at lek, samvær og læring kan finne sted, og at foreldre opplever at de, til tross for usikkerhet og spenning, kan ivareta sine funksjoner som foreldre (Berg, Sveaass m.fl., 2005). I det følgende beskrives ulike tiltak som er iverksatt for å styrke og støtte foreldre i mottak.

5.3.1 Veiledning for foreldre i mottak

I boka "Gruppearbeid i flyktningfamilier – barnegrupper og foreldreveiledning" (Raundalen, Lorentzen og Dyregrov, 2004) beskrives arbeidet med barnegrupper blant flyktningbarn på asylmottak og nødvendigheten av å beskrive overfor foreldrene det som faktisk skjer i barnegruppene, altså øke deres forståelse av prosessene i og mellom barna.

Nettsiden www.flyktningbarn.no (Forebyggende tiltak for barnefamilier i statlige mottak) er også et eksempel på et tiltak for å styrke familiens rolle

og funksjon og for å forbedre barnas situasjon i asylmottak. Nettsiden er en informasjonstjeneste utviklet i samarbeid mellom psykolog Reidar Hjermand, barnepsykolog Magne Raundalen, Utlendingsdirektoratet (UDI), Psykiatrisk Spesialisttjeneste i Vestfold og driftsoperatør Fossnes A/S ved Fossnes asylmottak. Nettsiden retter seg mot flyktningbarns foreldre, ansatte i asylmottak, lærere, unge flyktninger og tolker.

Her finnes materiale om psykiske reaksjoner etter traumatiserende hendelser og om behovet for å bearbeide slike opplevelser, informasjon om overgangen til eksil med blant annet tap av roller og status, og om generasjonenes ulike tilpasning til det nye samfunnet. Foreldres kommunikasjon med barn, blant annet i forhold til avgjørelser om hvorvidt de skal vende hjem eller bli i Norge, er et sentralt tema på nettsiden.

5.3.2 Tiltak og erfaringer fra fem mottak

I det følgende oppsummeres erfaringer og tiltak ved fem asylmottak i ulike regioner. Fire mottaksledere og en sykepleier ved et mottak ble telefonintervjuet av Melinda Meyer ved NKVTS høsten 2007.

Oppsummeringen inkluderer tiltak som er igangsatt ved noen av mottakene, men som ikke igangsettes rutinemessig eller likt ved alle mottak i Norge. Beskrivelsene er dermed ment som illustrasjoner av – og ideer til – tiltak som kan settes i verk og erfaringer fra de mottakene som har gjort dette.

Det foreligger ingen oversikt over omfang av vold eller overgrep i mottak, inkludert bruk av fysisk avstraffelse i oppdragelsesøyemed. Generelt forteller mottakspersonalet som her er intervjuet at dette ikke er noe stort problem ved mottakene i dag. Et godt utviklet forebyggende system hvor foreldre vet hva som er forventet av dem her i landet og kjenner konsekvensene av bruk av vold, mange dugnader, aktiviteter med mer har, i følge de ansatte, forhindrede større voldsbruk overfor barna.

Siden 1998 har det enkelte asylmottak måtte konkurrere med andre om fortsatt drift eller nedleggelse. Lite utveksling av kunnskap kan ha sammenheng med hvordan mottakssystemet er organisert. Gode tiltak som forebygger familievold og kriser, og de gode løsningene på krisene, blir ikke nødvendigvis delt med andre mottak.

Informasjonsprogram for beboere

Alle mottakene gjennomfører et informasjonsprogram for sine beboere. Enkelte mottak vektlegger å bruke de samme tolkene og foreleserne, slik at misforståelser og kommunikasjonssvikt forebygges. Etter ankomst får alle beboere generell informasjon om norsk kultur, "den norske væremåten," helsevesen, barnevern, skole, politi etc. Barnevernet

informerer om sin rolle, hvordan de kan stå til tjeneste og hvordan det er å være foreldre i Norge. Politiet informerer om sin rolle. Det formidles at politiet kan bli tilkalt hvis noen hører bråk i en familie, ser slag eller kasting av ting etc., og at politiets oppgave er å sørge for at observert eller mistenkt vold i en familie blir stanset.

Personalet forsøker å sørge for at flyktingene føler seg velkomne. De opplyser om sine arbeidsoppgaver og om konfliktrådet ved mottaket.

Familier får spesielt tilrettelagt informasjon om det å være ny i Norge, hvordan det er å oppdra barn her, forventninger til foreldre i det norske samfunnet, helsevesenet/barnevernet/skolens ansvar og rolle. Enkelte mottak deler også ut heftet "Til foreldre om barn i krig og flukt" som ble utviklet av Psykososialt team for flyktinger i Midt-Norge.

Oppfølging av familiene

Hver familie blir fulgt opp individuelt, og det satses mye på å danne allianse og dialog med familiene etter ankomst. Dialogen inneholder samtaler om barneoppdragelse i hjemlandet og i Norge, hvordan man ser på det å bo i Norge og stressfaktorer for familien i den nye situasjonen jamført med den gamle.

Det brukes mye tid til å støtte foreldrene. Det understrekes at det er foreldrene som bestemmer og er ansvarlige for barna. Det er viktig at foreldrene fortsetter med å sette grenser for barna og ikke overlater dette til de ansatte. De ansatte kan imidlertid støtte og hjelpe foreldrene til å mestre oppdragerollen i den nye konteksten.

Noen mottak har erfart at mottaksleder lett blir betraktet som autoriteten i huset og et overhode. Dette gjelder spesielt utsatte familier, hvor for eksempel far ikke er tilstede. Utfordringen er å ikke overta rollen som autoritet i forhold til familiene, men å støtte og hjelpe foreldrene til å gjennomføre grensesettingen.

Mange foreldre opplever det som vanskelig når barna forteller hvordan "alle" norske barn har det og hva de får. Foreldrene blir usikre og vil nødig være dårligere foreldre enn andre. Barna oppfatter dette fort og kommer ofte med urealistiske krav om leggetid, hva de skal spise og hva de skal få osv. Erfaringer viser også at foreldrene mister noe av sin autoritet dersom barn blir benyttet som tolk.

Dersom noen beboere ønsker en samtale med personalet er det viktig at de ikke må vente, men at problemene tas fatt i med en gang og at det sørges for at dialogen fortsetter. Så fort mottakspersonellet mistenker vold i en familie, blir barnevernet varslet. Enkelte mottak er veldig tydelige på at ting tar tid, men at man må ta ting med en gang og at det derfor er viktig, som en mottaksansatt uttrykte det, med "rom for tid."

Utsatte familier

Mottakene oppsummerer slik sine erfaringer med hvilke grupper som er særlig sårbare og utsatte for stress:

- enslige foreldre
- familier som isolerer seg over tid og har et dårlig nettverk
- familier som har ventet lenge på svar på asylsøknaden, spesielt familier med barn i begynnelsen av puberteten
- enslige fedre som ikke er vant til å ha daglig ansvar for barna i hjemlandet

Mottakspersonellet opplever det som at foreldre og barn i ventefasen tar seg sammen og skjuler eventuelle problemer. Etter innvilgelse av opphold kan det derfor komme til syne problemer som har ligget og gjæret en lang stund.

Fadderordning

Flere av mottakene har opprettet en fadderordning som skal sikre kommunikasjon og hjelpe de nye til å bli installert. Beboere som snakker nye beboeres språk tar imot og gjør disse kjent med mottaket og mottakets regler. Fadderer fungerer som en guide i nærmiljøet og som en kontaktperson. I løpet av de første dagene følger også samtale med helsesøster, informasjonsleder, aktivitetsleder og økonomiansvarlig.

Psykososiale team

Flere av mottakene har opprettet et psykososialt team som møtes regelmessig. Teamet kan for eksempel bestå av sykepleier, nestleder og aktivitetsleder og skal igangsette forebyggende tiltak for familier med psykiske, sosiale eller psykososiale problemer. Helsesøster samarbeider ofte med teamet om å komme i dialog med familiene om kulturelle forskjeller og likheter i barneoppdragelsen. Det hender at ansatte som selv har barn også deltar og reflekterer sammen med beboerne.

Veiledning, undervisning og aktiviteter

I begynnelsen forsøker mottakene å gi familiene tett oppfølging, veiledning og støtte. I denne fasen er de mest åpne for hjelp og mest samarbeidsvillige. Dialog brukes som metode i veiledningen for å hjelpe familiene til å reflektere over egne handlinger. Klare rutiner og god kommunikasjon med helsevesen, politi og skole er også avgjørende for å forebygge vold. Alle mottakene i undersøkelsen har rutiner hvor de ansatte går gjennom beboerlistene minst hver tredje uke for å sikre at ingen er glemt og at alle er sett i løpet av den siste tiden.

Noen mottak er tilknyttet en helsestasjon med mor-barn gruppe. Målsettingen er å styrke mestringsgraden i familien, spesielt hos mor. Mødrene får informasjon og veiledning om hva slags klær man bruker i Norge. Politi og kriesenter gir informasjon om sine roller. Målet er at mødrene blir orientert om hvor de kan henvende seg dersom det oppstår problemer i forhold til oppdragelsessituasjonen eller i forhold til ektefelle.

Mødregupper og kvinnegupper virker også støttende fordi kvinnene får muligheter for å komme i dialog og opprette nettverk med hverandre.

Å involvere foreldrene i barnas aktiviteter

Mor og far følger barna til barnehage og skole. Målet er at de skal bli kjent med lærerne og møte andre foreldre. Foreldrene blir oppmuntret til å følge barna på sportsaktiviteter hvor de kan observere hvordan norske foreldre takler situasjoner i hverdagslivet.

For å forebygge stress i familien engasjerer flere mottak familiene i fellesaktiviteter der foreldre og barn gjør og lærer noe sammen. Ved ett mottak arrangerer de fedrebading og mødrebadning med barna annenhver uke. Tegnegruppe er et eksempel på en annen fellesaktivitet.

I følge mottakspersonalet har det hjulpet familiene at norskundervisningen for voksne ble gjeninnført på asylmottakene. Foreldrene aktiviseres gjennom dette og de settes i stand til å hjelpe barna med å lære norsk, noe som motvirker endrede rollemønstre i familien og påfølgende generasjonskonflikter.

Ved noen mottak underviser eksterne fagpersoner om psykososiale konsekvenser av å ha vært i krig og måter å håndtere/mestre stress og reaksjoner på dette.

Kurs i konfliktløsning praktiseres også som et viktig forebyggende tiltak. Slike kurs gir et godt grunnlag for å komme i dialog om ulike måter å tilnærme seg konflikter.

Tiltak når overgrep er observert

Dersom overgrep ovenfor barn er observert eller rapportert, forsøker personalet ved mottakene å gripe inn med det samme. To hensyn tas:

- Foreldre må ikke miste autoriteten overfor barna.
- Barna – så vel som foreldrene – må forstå at vold ikke er akseptert.

Etter første voldshandling er det vanlig at mottakene gir en advarsel og tett oppfølging. Ved neste hendelse blir hele hjelpeapparatet involvert. Helsestasjonen kobles inn. Bekymringsmelding blir sendt til barnevernet.

Barnevernet oppretter ansvarsgruppe der samarbeidspartnere kommer i aktiv dialog med hverandre og med familien. Skole, helsepersonell, barnevern og asylmottak deltar ofte i slike grupper. Taushetsplikten oppheves gjerne slik at alle kan snakke åpent. Regelmessige hjemmebesøk og samtaler gjennomføres både individuelt og i familien. Målet er at familien skal forstå at vold ikke er akseptert og at det fins andre løsninger.

Avlastningsfamilie kan være et viktig tiltak. Ved ett mottak hadde de også utviklet et tiltak som de kalte for "grønn omsorg". Barna fikk da oppholde seg på en gård og være i aktivitet der hele dagen.

Kunnskapsutvikling hos personalet

Det er en utfordring å unngå det enkelte mottaksansatte betegner som "strutsementalitet" eller det å overse problemene og håpe at de eventuelt går over. Årsaken til denne atferden hos personalet er ofte nettopp mangel på personale og mangel på kunnskap i forhold til oppfølging.

Når noen observerer noe som bør påtales, er det nødvendig at det finnes et forum hvor dette kan drøftes. Ved enkelte mottak blir personalet oppmuntret til å ta opp ting direkte og med en gang. De får også veiledning i hvordan de kan håndtere sine følelser omkring det de opplever. Samtaler med og blant de ansatte omkring barneoppdragelse, konflikthåndtering og nødvendigheten av et godt samarbeid med barnevern og helsestasjon har vist seg nyttige. Det har også vært viktig å formidle at de ansattes sikkerhet blir tatt på alvor. Veiledning og kursing av ansatte øker deres kompetanse og selvtillit og fører til at de får mot til å sette ord på det de ser og opplever.

Betydningen av mottakets beliggenhet

I et lite lokalsamfunn krysses mange nettverk. De som jobber på asylmottaket har ofte barn på de samme skolene som asylsøkerne. En av de positive sidene ved dette er at barn og familier blir sett av hverandre. De omgås i det offentlige rom. Ved desentraliserte mottak er det oftest andre som bor i samme nabolag som melder fra hvis de bekymrer seg for en asylsøkerfamilie.

5.3.3 Vold mot kvinner i mottak

Situasjonen for kvinner og mødre i mottak vil nødvendigvis ha stor betydning for barnas situasjon. Det er i løpet av de siste årene hyppig uttrykt bekymring for hvordan kvinner sikres best mulig i mottak. Høsten 2008 utgir Amnesty sammen med Nasjonalt kunnskapscenter om vold og traumatisk stress (Skogøy) en rapport som baserer seg på en undersøkelse om vold mot kvinner i mottak med særlig fokus på vold i

nære relasjoner. Betydningen av å skape trygghet og redusere vold både gjennom fysiske tiltak og gjennom hjelpetiltak og kompetanse hos ansatte blir her vektlagt.

5.4 Tiltak for å hjelpe familier der vold har forekommet

I regi av Alternativ til Vold (ATV) ble det i januar 2005 igangsatt et 3-årig behandlings- og kompetanseprosjekt, "Etnisitet og familievold". Tiltaket har fokus på familier med etnisk minoritetsbakgrunn. ATV begrunner prosjektet med at

"familievold har vist seg å være et stort problem i mange familier med etnisk minoritetsbakgrunn. ATV har i for liten grad kommet i kontakt med dem som utøver eller rammes av denne volden. Vi har heller ikke hatt nok kompetanse på hvordan vi kan hjelpe denne gruppa" (ATV-hjemmeside, <http://www.atv-stiftelsen.no/>, 2007).

Prosjektet har som mål, gjennom forskning og behandling, å øke kompetansen på dette feltet, både innenfor ATV og i behandlingsapparatet generelt.

Prosjektet har iverksatt tre ulike typer tiltak:

- A) tre kvinnegrupper med traumatiserte kvinner
- B) undervisning om vold på Introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger
- C) kursdag med fedre og voldsutøvende sønner

Prosjektleder og psykolog Judith van der Weele oppsummerer i et intervju erfaringer fra prosjektet så langt:

A) De tre kvinnegruppene har bestått av kvinner som for en stor del selv har vært utsatt for vold eller har vært vitne til vold som barn. Egne erfaringer utgjorde tema for samtaler i gruppene, selv om det ofte var vanskelig for kvinnene å snakke om disse, og dette ga grunnlag for å snakke om hvordan personer som selv er traumatisert kan komme til å slå sine barn. Barneoppdragelse har dermed vært et sentralt tema i gruppene.

Indirekte samtaler om vold har vært benyttet som metode, og erfaringene viser at dette er en langt bedre strategi enn et direkte fokus. Fremvisning av en svensk film om familievold gav grunnlag for diskusjoner og samtaler. Det viste seg fruktbart å ta utgangspunkt i andres historier om- og erfaringer med vold for å få frem hva som kan skje med barn som er utsatt for ulike typer voldshandlinger hjemme - på kort og lang sikt.

Mødrene har etterspurt alternative oppdragelsesmetoder og har fortalt at de i liten grad har fått veiledning eller opplæring andre steder. De fleste av dem vet at det er ulovlig å slå barn i Norge, men dette er ikke alltid nok til å forhindre at det skjer. Mødrene rapporterte at de hadde bevissthet om at det var galt, men manglet redskaper til å la det være eller til å handle alternativt. Erfaringer fra arbeidet vil bli oppsummert innen rammen av prosjektet.

B) Et undervisningsopplegg om vold i familier er gjennomført og under utprøving ved Introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger.

C) Et kursopplegg for fedre og deres voldsutøvende sønner ble av alle parter oppsummert som en meget god erfaring. Også her var traumatisering utgangspunktet, og kursdagen gikk med til å drøfte forhold omkring vold og trygghet, krig og fred, familie og samfunn. Tiltaket ble utviklet i samarbeid med en kommune som også rekrutterte deltakerne. Tiltaket vil bli videreført og erfaringer vil bli beskrevet.

5.5 Tiltak for å forebygge kjønnslemlestelse/omskjæring

Det følgende vil omhandle kjønnslemlestelse av jenter. Omskjæring av guttebarn betraktes ofte som mindre inngripende enn kvinnelig omskjæring og få, hvis noen, norske prosjekter har fokusert på dette.

Det er ikke dokumentert at kjønnslemlestelse er utført i de nordiske land. Det har også lenge vært uvisst hvorvidt foreldre bosatt i Norge har tatt barn med til andre land for å få gjennomført kjønnslemlestelse der (Holm-Hansen, Haaland og Myrvold, 2007).

I en undersøkelse foretatt av Institutt for samfunnsforskning (Lidén og Bentzen, 2008) fikk man i 2006 og 2007 imidlertid innrapportert 15 oppdagede tilfeller av kjønnslemlestelse fra helsevesen, skoler/barnehager og barnevern. Omskjæringen var foretatt mens jentene var bosatt i Norge, men omstendighetene rundt- og tidspunktene for- omskjæringen kommer ikke frem i undersøkelsen.

5.5.1 OK-prosjektet

Det mest omfattende prosjektet i Norge for å forebygge omskjæring var det såkalte OK-prosjektet som kom i stand som ledd i Regjeringens handlingsplan mot kjønnslemlestelse 2000-2003. Prosjektets mål var å utvikle informasjons- og kommunikasjonstiltak til hjelp i arbeidet mot kjønnslemlestelse av jenter bosatt i Norge. I tillegg skulle prosjektet arbeide mot bredere problemstillinger som berørte somaliere i Oslo. Viktige strategier var for det første å fremme og synliggjøre motstand mot omskjæring og gjennom dette bidra til kontakt og samarbeid mellom

motstandere av omskjæring. For det andre formidlet prosjektet kunnskap om kvinners kropp og konsekvenser/forandringer som følge av omskjæring. I tillegg fokuserte prosjektet på empowerment (bemektigelse) og mobilisering av kvinner til å foreta egne valg og ta eget ansvar.

Prosjektets *generelle* aktiviteter og tiltak besto i informatørkurs og en rekke samtalegrupper, støttegrupper for ressurspersoner fra berørte grupper, åpen veiledning for hjelpeapparatet, undervisnings- og foredragsvirksomhet, faglig og økonomisk støtte til tiltak, eventyrgrupper, rollespill, kulturkvelder, teater- og filmprosjekt for ungdom, møter og samlinger, fagkvelder, foreldreveiledning, utarbeidelse av ulike typer informasjonsmateriell med mer.

Prosjektets *spesielle* aktiviteter rettet seg mot somaliere i Oslo og besto av tiltak for å skape stolthet over egen kultur og trygghet rundt egen etnisk identitet blant somaliske barn. Prosjektet inkluderte aktiviteter som både skulle bidra til økt integrering, bevisstgjøring, bevaring av egen kultur og gi innføring i norsk friluftsliv blant somaliske barn og ungdommer. Rus- og kriminalitetsforebygging var også viktige målsetninger.

Prosjektet innebar også tiltak for å aktivisere somaliske foreldre, fremme deres integrering, styrke deres generelle foreldrekompetanse og forbedre samarbeidet mellom hjem og skole. En rekke grupper ble iverksatt, deriblant en gruppe etter modell av ICDP, som tidligere er omtalt her.

Prosjektet er omtalt i sin helhet i sluttrapporten "Endring innenfra. Sluttrapport for OK-prosjektet 2001-2004" (Johansen, 2007) og er evaluert i en egen rapport (Lien, 2005). Arbeidet mot kjønnslemlestelse i Norge videreføres som beskrevet i en egen handlingsplan for perioden 2008 – 2011 (Barne- og likestillingsdepartementet 2008).

5.5.2 Prosjektet Respekt for egen kropp

Primærmedisinsk verksted (PMV - Senter for helse, dialog og utvikling ved Kirkens Bymisjon i Oslo) har også gjennomført et prosjekt mot kjønnslemlestelse der målgruppen har vært somaliere i Oslo, først og fremst kvinner og ungdommer av begge kjønn.

Såkalte "naturlige hjelpere", lekfolk fra det somaliske miljøet, ble benyttet og arbeidet i prosjektet sammen med fagpersoner. Metodene var holdningskapende arbeid gjennom "dialog" – fremfor "formaning" – i grupper og i individuelle samtaler rundt temaet, utarbeidelse av informasjonsmateriell, samarbeid med somaliske organisasjoner og utvikling av nøkkelpersoner for videreformidling av holdninger til andre i miljøet.

5.6 Tiltak for å forebygge æresrelatert vold

Svenske myndigheter initierte en undersøkelse om arbeidet mot æresrelatert vold i seks vest-europeiske land: Sverige, Danmark, Norge, Nederland, Frankrike og Storbritannia. "Æresrelatert vold" kan forstås som vold som oppstår innen nære, familiære relasjoner og hvor familiens omdømme er en viktig beveggrunn for volden. En underliggende forestilling er at individuelle handlinger kan ha negativ effekt på familiens ære. Æresrelatert vold oppstår:

"især i situasjoner, som er præget af social forandring, og hvor familiens og det bredere netværks identitet er under pres. Fx når grupper og familier bosætter seg i et andet land." (Jensen, Schmidt, Jareno og Roselius, 2006: 12).

Æresrelatert vold kan ta mange former; fysisk vold – slik som ørefiker, slag, spark, spyting, drap og psykisk vold – slik som trusler om vold og drap, følelsmessig utpressing, utfrysing fra familien, verbale krenkelser, tvang og innskrenkning av bevegelsesfrihet og av relasjoner til andre utenfor familien. "Gjenoppdragelsesreiser" og tvangsekteskap kan også betraktes som æresrelatert vold. Æresrelatert vold består gjerne av planlagte voldshandlinger fremfor spontane, og voldsutøverne innbefatter oftest familiemedlemmer.

Den svenske undersøkelsen deler tiltakene mot æresrelatert vold inn i:

Lovgivningsmessige tiltak

Disse fokuserer oftest på tvangsekteskap.

Forebyggende tiltak

Disse tiltakene konsentrerer seg ofte om å informere samt å gi potensielle ofre lett tilgang på hjelp; eksempelvis gjennom hjelpetelefoner.

Tiltakene drives gjerne ut fra ett av følgende perspektiver:

- Man arbeider med relasjonen mellom den unge og familien. Metodene her preges ofte av *megling*.
- Man fokuserer på den unge som enkeltstående individ. Metodene preges ofte av *empowerment*.

Undersøkelsen viser at representanter for én type tiltak gjerne avviser bruk av den andre typen tiltak. Det finnes lite dokumentasjon og stor usikkerhet i forhold til hvilke metoder som virker eller ikke virker på dette området. En fellesnevner for erfaringene fra de ulike landene er imidlertid at det i liten grad gis *oppfølging av den unge på sikt*. Dette får konsekvenser som at den unge står uten nettverk etter eventuelle brudd

med familien og enkelte får problemer med å takle den nyvunne store, personlige friheten.

Undersøkelsen viser også at hjelpe/ressurspersoner på tvers av landegrensene etterlyser *kompetanseutvikling* og *klarere retningslinjer* innen feltet. Særlig savnes en praktisk anvendelig definisjon av hva som er "æresrelatert vold."

Innvandringssituasjonen i seg selv og sosiale endringer som følge av denne kan føre til økt risiko for æresrelatert vold. Undersøkelser fremhever opplevelse av diskriminering og sosial marginalisering i samfunnet som viktige faktorer her. Samtidig vil verdikonflikter mellom generasjonene og kjønnene som følge av innvandringssituasjonen kunne påvirke dette. Van Eck har påpekt at grovere former for æresrelatert vold, slik som æresdrap, kan skyldes mangel på alternativer når megling i familien blir umulig siden familiemedlemmer er spredt som følge av migrasjon (Jensen, Schmidt, Jareno og Roselius, 2006).

Fokuset på "æresrelatert vold" har i Norge i hovedsak vært rettet mot tvangsekteskap.

5.7 Tiltak for å forebygge tvangsekteskap

Man vet ikke hvor mange som hvert år utsettes for, eller befinner seg i faresonen for tvangsekteskap i Norge (Barne- og likestillingsdepartementet, 2007). Regjeringens forrige plan mot tvangsekteskap "Fornyset innsats mot tvangsekteskap – våren 2002" skisserte en rekke satsningsområder for å styrke arbeidet mot tvangsekteskap. Tiltakene bestod i:

- krisehjelp til utsatt ungdom
- utvikling av nytt regel- og lovverk
- undervisning om tvangsekteskap i skolen og innen voksenopplæringen, veiledning av utsatt ungdom
- utvikling av rutiner for situasjoner der barn tas ut av skolen og det er mistanke om tvangsgifte
- videreutvikling av flerkulturell forståelse generelt – og kunnskap om tvangsekteskap spesielt – innen relevante studier, etater og asylmottak
- styrking av familievernets rolle i arbeidet mot tvangsekteskap gjennom kompetanseplan og kurs i forebyggende familievern
- videreutvikling av informasjonstilbudet ved helsestasjoner for ungdom og i skolehelsetjenesten
- foreldreveiledningsgrupper for foreldre med innvandrerbakgrunn ved utvalgte skoler og helsestasjoner
- støtte til organisasjoner som arbeider mot tvangsekteskap

- utvikling av samarbeid med land der tvangsekteskap kan forekomme

Som det fremkommer var få av tiltakene direkte rettet mot samarbeid mellom hjelpeapparat og minoritetsforeldre i forhold til å bekjempe tvangsekteskap. Imidlertid har støtte til aktiviteter i regi av frivillige organisasjoner blant annet blitt knyttet til dette formålet; eksempelvis ved Primærmedisinsk verksted og Ressurssenter for pakistanske barn.

Primærmedisinsk verksted (PMV) har gjennomført et prosjekt med fokus på å styrke pakistansk ungdom i forhold til å kunne ta egne valg om ekteskapsinngåelse. Gjennom fellesaktiviteter har man forsøkt å stimulere refleksjoner og dialog om temaet på tvers av generasjonene. Aktivitetene har vært samtalegruppe, svømmegruppe, kokegruppe samt seminar og workshop om tvangsekteskap.

Ett tiltak har bestått i gjennomføringen av to parallelle grupper; én for ti jenter i alderen 14 – 18 år og én for fem mødre med døtre i "gifteklar" alder, men som selv ikke deltok i jentegruppen. Gruppene var anonyme for hverandre, og hadde tolv parallelle gruppemøter der man kunne diskutere temaer som tvangsekteskap. Gruppelederne fungerte som budbringere mellom gruppene og muliggjorde at spørsmål og innspill kunne sendes dem imellom. På denne måten fikk jentene muligheter til å spørre om ting de ikke torde å ta opp hjemme.

Ressurssenter for pakistanske barn har også arbeidet for å styrke barnas situasjon og integrering i det norske samfunnet gjennom holdningskapende tiltak. Senteret har blant annet gitt informasjon, råd og veiledning til foreldre og til offentlige instanser som arbeider med barn og ungdom. Samtidig gis det informasjon og veiledning til elever gjennom skolen.

Den nye handlingsplanen mot tvangsekteskap for 2008 – 2011 (Barne- og likestillingsdepartementet, 2007) legger til grunn en langt større satsing på samarbeid med minoritetsforeldre for å forhindre tvangsekteskap. Foreldreveiledningsprogrammet for minoritetsfamilier skal benyttes som én kanal i dette arbeidet. Man ønsker også å opprette/benytt foreldrenettverk i kommunene, arbeide for å oppnå holdningsendringer gjennom ressurspersoner fra aktuelle minoritetsgrupper, benytte minoritetsrådgivere for å etablere dialog med foreldre til elever i videregående skole samt utvikle informasjonsmateriell og opplæringsopplegg om temaet. Familieverntjenestene skal også bidra til å løse konflikter slik at unge kan unngå brudd med familien.

6 Videreutvikling i arbeidet med minoritetsfamilier

6.1 Nødvendigheten av å styrke kunnskap og kompetanse

Det har vært et gjennomgående prinsipp i norsk integreringspolitikk at mennesker med ikke-norsk bakgrunn, skal ha samme rettigheter og plikter som såkalt etnisk-norske nordmenn og at det samme tjenestetilbudet skal benyttes. Dette har medført et behov for generell kompetansehevning, slik at alle ansatte innen det offentlige tjenesteapparatet også skal kunne være i stand til å møte mennesker med minoritetsbakgrunn på en best mulig måte. Dette fordrer både faglig trygghet hos tjenesteyter og tilegning av arbeidsmåter som tar best mulig vare på minoritetsgruppers behov; med andre ord kompetansetilførsel både i form av kulturkunnskap og kultursensitivitet, og i form av opplæring i samarbeid med tolk (Jareg og Pettersen, 2006).

Ofte blir manglende kompetanse hos helsepersonell og andre tjenesteytere pekt på som en stor hindring i såkalt krysskulturelt arbeid, og undersøkelser har avdekket store behov for kunnskap, først og fremst om kulturforståelse (Major, 2000; Holt, 2000; Hjemdal, 2006). Samtidig opplever en del personer med minoritetsbakgrunn at deres behov ikke blir forstått eller ivaretatt, eksempelvis av helsevesenet (Grønseth, 2006). Mange hjelpere undervurderer imidlertid sin egen kompetanse i arbeid med personer med en annen kulturell bakgrunn. De opplever seg som usikre, noe som gjør at de kan bli mindre handlingsdyktige og kan vurdere egen jobbutførelse som mangelfull. Økt kunnskap om den andre parten og god tilgang på konsultasjon og veiledning i arbeidet kan redusere opplevelse av avstand og usikkerhet og slik styrke mulighetene for å yte bedre hjelp (Sveaass, 1990). Behovet for økt kompetanse når det gjelder arbeid med barn og familier med minoritetsbakgrunn, særlig innen barnevernet, blir hyppig referert til og det arrangeres jevnlig kurs nettopp for å imøtekomme dette (se blant annet kurs i arbeid med konflikthåndtering i forhold til etniske minoritetsfamilier i regi av R-BUP (se www.r-bup.no)).

Ensidig fokusering på kulturelle faktorer kan både føre til at en undervurderer betydningen av egen generell kompetanse, og at en overser viktige strukturelle forhold som påvirker de hjelpesøkende, for eksempel selve migrasjonsprosessen, tidligere erfaringer og nåværende problemer i forhold til fattigdom, arbeidsløshet, marginalisering, diskriminering eller utestengning (Sveaass og Johansen, 2006; Holm-Hansen, Haaland og Myrvold, 2007).

Arbeidet med minoriteter bør ikke basere seg på en essensialistisk kulturforståelse hvor kultur blir sett som en iboende og statisk egenskap, noe man "har". Kultur er i stadig endring. Det er derfor også viktig at hjelpeapparatet i første rekke bestreber seg på å utvikle *kultursensitivitet*

fremfor *kulturkunnskap*. Som Holm-Hansen, Haaland og Myrvold (2007) sier det i forhold til barnevernsarbeidere:

"Kulturkunnskap uten kultursensitivitet kan i verste fall føre til at barnevernsarbeideren analyserer innvandrerfamilien statisk, mer på basis av generelle kunnskaper om for eksempel muslimske skikker eller vietnamesiske tradisjoner enn ved hjelp av en åpen innstilling til den konkrete situasjonen den aktuelle familien står oppe i her og nå som innvandrere i Norge." (ibid: 51).

Familier med minoritetsbakgrunn som henvises til hjelpeapparatet har ofte sammensatte problemer og sliter på mange ulike områder. Det kan derfor oppleves som vanskelig å skille det ene problemet fra det andre, og dermed definere tiltak på de ulike områdene (Sveaass og Reichelt, 1995). Når familiene i tillegg er fra land der det antas at det er mer vanlig og akseptert å bruke fysiske avstraffelsesmetoder i oppdragelsen, og at man er usikker på om det å ta opp dette kanskje kan føre til konflikt eller avvising, kan det føre til en viss avmektighet hos hjelpere. Resultatet kan bli at en unnlater å følge opp problemer som det både etisk og behandlingmessig skulle vært arbeidet videre med.

Samtidig er det viktig å understreke at en ikke nødvendigvis kan gå ut fra at minoriteter har spesielle behov for tiltak og foreldreprogrammer kun i kraft av å være i minoritet. Tilbud om spesielle tiltak kan oppleves som uttrykk for mistillit og fordommer i forhold til utøvelsen av foreldrefunksjonen. Leoul Mekonen påpeker at det finnes fordommer i hjelpeapparatet som kan dreie seg om at minoritetsforeldre er strengere enn etnisk-norske foreldre eller at de har problemer med å takle konflikter fordi de selv har opplevd traumatiserende opplevelser. Mekonen hevder at slike holdninger, ifølge forskning i USA, Canada og Storbritannia, bidrar til å konstruere stereotyper som medvirker til at barnevernet raskere griper inn og overtar omsorg framfor å finne andre løsninger sammen med foreldrene (Mekonen, 2008).

6.2 Ulike erfaringer som kan øke kompetanse hos foreldre og hjelpere

Tiltakene som er beskrevet tidligere i rapporten har i tillegg til å være potensiell støtte for minoritetsforeldre også en annen viktig side, nemlig å fungere som kompetansebyggende tiltak for norske hjelpere. Mange av tiltakene, for eksempel Regnbueprosjektet og ICDP- gruppene, organiseres i et samarbeid mellom hjelpere som selv har minoritetsbakgrunn og etnisk-norske profesjonelle. Dette kan bidra til å redusere avstand og styrke kunnskapen om konkrete tilnærminger og arbeidsmetoder.

Rapporten har imidlertid bare kunnet beskrive et fåtall tiltak, og erfaringer fra disse kan derfor ikke uten videre generaliseres. Få tiltak der fokus har vært på samarbeid mellom hjelpere og minoritetsforeldre har vært gjenstand for systematisk evaluering i den forstand at man har kunnet si noe sikkert om hvorvidt aktivitetene faktisk har ført til eventuelle holdnings- eller atferdsendringer. Det er metodisk og etisk krevende å undersøke effekt av slike tiltak. Effekt bør ikke utelukkende "måles" gjennom deltakeres eller iverksetters *utsagn* om endringer. Forskningsprosjekter må derfor utvikles på en slik måte at det med rimelig sikkerhet skal kunne fastslås om aktiviteter og tiltak har den ønskede effekten – også over tid. Mer omfattende forskningsprosjekter kan fange opp et bredt spekter av erfaringer med benyttelse av ulike metoder og også bidra til å dekke noe av det kunnskapsbehovet som må antas å foreligge innen ulike deler av hjelpeapparatet.

For å kunne styrke samarbeidet mellom minoritetsforeldre og hjelpeapparatet med henblikk på tiltak for å redusere vold i oppdragelse, kreves opplæring i form av kurs, men kanskje enda viktigere, fortløpende veiledning og tilgang på praktiske tilnærminger. Det kreves en gjennomtenkning av egne metoder og tilnærminger, og ikke minst egen evne til kommunikasjon og kontaktetablering. Å være hjelper overfor familier som er nye i landet vil ofte kreve at en kan kombinere hjelperrollen med rollen som pedagog. Å arbeide med mennesker med annen kulturell bakgrunn innebærer at en må stille seg utforskende også til egne verdier og holdninger, og at det kan være nødvendig med eksplisitt formidling av noe som hjelper tar for gitt. På samme måte må hjelper tilegne seg ferdigheter til å få frem til drøfting det den andre anser for selvsagt og for gitt. Det er først når slike dialoger finner sted at viktige bevegelser og endringer kan skje.

Det er derfor viktig at det finnes tilgjengelig både veiledningstjeneste og kunnskapsbaser der praktisk kunnskap om tilnærminger og formidling kan videreformidles. Regionale ressursmiljøer og poliklinikker innen psykisk helsevern for barn og unge har viktige roller her. Mye tyder på at kombinasjonen kurs/opplæringstiltak og regelmessig veiledning er det som kan gi best støtte og heve kompetansen i det daglige arbeidet (Major, 2000, Holt, 2000). Utvikling av skriftlige veiledere der kunnskap, råd og retningslinjer samles og der det vises til andre relevante kilder til kunnskap i feltet er nyttig. Eksempler på slike veiledere er: "Psykososialt arbeid med flyktningbarn – Introduksjon og fagveileder" (Neumayer, Skreslett, Borchgrevink og Gravråkmø, 2006), "Psykiatrisk og psykososialt arbeid med flyktninger – veileder" (Dahl, Sveaass og Varvin, 2006) og "Arbeid med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn" (Skogøy, 2007), alle utgitt ved NKVTS.

I tillegg til kunnskapsbehovet hos hjelpere, vil det også kunne være et kunnskapsbehov hos minoritetsbefolkningen selv. En del kan trenge kunnskap om hva som er anbefalte og mindre anbefalte metoder i

barneoppdragelse, hva som kan skje hvis barn utsettes for vold, og hvor de kan henvende seg for å få hjelp når situasjonen har blitt vanskelig. Tilgjengelig foreldreinformasjon på ulike språk bør derfor være en prioritert og systematisert oppgave.

Vold som grensesettingsmetode i oppdragelsen er vanlig i land over store deler av verden. En del minoritetsforeldre vil av historiske og kulturelle årsaker derfor kunne velge å benytte fysiske metoder i oppdragelsen, noe de også selv kan være vant med fra egen oppvekst. Mange såkalte "etnisk-norske" nordmenn vil kunne kjenne seg igjen i dette. Allikevel vil sosiale faktorer som økonomisk situasjon, stress i tilpasningen til et nytt samfunn og manglende nettverk kunne påvirke den enkeltes overskudd til å velge andre metoder. Individuelle, psykologiske faktorer påvirker også samspillet mellom barn og foreldre.

Hjelpeapparatet har iverksatt en rekke tiltak der forebygging av vold er en mer eller mindre uttalt målsetning. Tiltak som tar sikte på å bedre levekår, motvirke isolasjon og fremme integrering vil i seg selv kunne påvirke den enkelte families psykososiale situasjon og slik redusere faren for bruk av vold.

6.3 Konkrete tiltak for å styrke arbeidet med minoritetsforeldre og forebygge vold i oppdragelse

Basert på de foregående refleksjoner og erfaringer vil vi peke på følgende sentrale tiltak:

- Gjennomføring av systematiske tiltak knyttet til foreldreveiledning og foreldreopplæring over tid. Tiltak som er gjennomført som kortvarige og midlertidige prosjekter bør evalueres, og der disse får positiv evaluering, bør de implementeres mer systematisk og over tid
- Systematisk opplæring av personell som på ulike måter arbeider med familier med minoritetsbakgrunn i spørsmål om oppdragelse og forebygging av vold
- Sikre veiledning til personell som arbeider i slike sammenhenger
- Implementere veilednings- og støttetiltak for foreldre i asylmottak
- Innføre familie- og oppdragelseskunnskap i Introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger
- Styrke minoritetsmiljøenes egne initiativ når det gjelder støtte til familier med hensyn til foreldrerolle, oppdragelse og integrering i det norske samfunnet
- Gjennomføre forskningsprosjekter som på ulike måter evaluerer og videreutvikler tiltak for å styrke familie- og foreldrearbeid med minoritetsfamilier med henblikk på barneoppdragelse
- Øke muligheten for at gode erfaringer blir gjort kjent, og at erfaringer blir delt mellom fagpersonell på landsbasis

7 Avsluttende kommentarer og videre utfordringer i feltet

Arbeid med familier med etnisk minoritetsbakgrunn er et sammensatt felt. Vi har i det foregående vist til mange av de erfaringene som er gjort på feltet, men har også vist til manglende systematisk kunnskap om virkninger av de ulike tiltakene. Tiltak som tar sikte på å støtte foreldre i deres rolle som oppdragere i et nytt samfunn, er å betrakte som viktige deler av integrasjonsprosessen. En viktig side av det å finne seg til rette i et nytt land er det å ta inn over seg nye regler så vel som normer, uten at dette betyr avviking av eget verdigrunnlag. I arbeidet med å forebygge vold i oppdragelsen vil det derfor være snakk om å utvikle strategier som på den ene siden respekterer det folk har med seg, samtidig som det settes klare grenser for hva som er uakseptabelt og i visse tilfeller direkte ulovlig. Dette blir særlig tydelig i diskusjoner knyttet til tradisjoner som kjønnslemlestelse, men er også høyst relevant når det gjelder fysisk avstraffelse av barn mer generelt.

Det er av betydning at forskningen og kunnskapsutviklingen på dette feltet styrkes, at det foregår en kontinuerlig systematisering og evaluering av de tiltak som utvikles og gjennomføres. Feltet dreier seg imidlertid ikke bare om "de andres" måter å gjøre ting på, men også om egne tradisjoner og problemløsningsmetoder. Arbeid med minoritetsforeldre kan innebære et møte preget av ulikheter med henblikk på språklig, sosial og kulturell bakgrunn. Behovet for kunnskap om kultursensitive arbeidsmetoder, samt kunnskap om faktiske forskjeller i tenkning og forståelse vil ofte være etterspurt hos hjelpere. I tillegg er minoritetssituasjonen en konsekvens av migrasjon og henger dermed sammen med omfattende endringer og ofte store belastninger. Slike belastninger kan dreie seg om tapsopplevelser så vel som alvorlige overgrep i form av tortur, fengsling og krigsopplevelser. Kunnskap om forhold knyttet både til migrasjon og overgrep er dermed viktig slik at en kan utvikle en tilnærming som tar hensyn til stress og pågående belastninger, samt den helhetlige sosiale og kulturelle situasjonen som den enkelte familie befinner seg i.

Litteratur

- Abney, V.D. (2002). Cultural Competency in the Field of Child Maltreatment. I: Myers, J.E.B. et al. *The ABSAC Handbook on Child Maltreatment*. California: Sage Publications.
- Apeland, A. (2005). Parent Management Training – Oregonmodellen: Allianse og samarbeid. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 42, 611–616.
- Alternativ til vold (2007). http://www.atv-stiftelsen.no/index.cfm?kat_id=2ogsubkat_id=84. Lesedato 20.12.07. Barne- og familiedepartementet. (2005). *Strategi mot seksuelle og fysiske overgrep mot barn*. Plan 2005-2009.
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2007). *Handlingsplan mot tvangsekteskap*. Handlingsplan 2008-2011.
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2008). *Handlingsplan mot kjønnslemlestelse*. Handlingsplan 2008-2011.
- Berg, B., Sveaass, N., m.fl. (2005) "Det hainnle om å leve." *Tiltak for å bedre psykisk helse for beboere i asylmottak*. Trondheim: SINTEF IFIM.
- Berry, J. (1988). Acculturation and mental health. I: Dasen, P., Berry, J.W., Sartorius, N. (red). *Health and cross-cultural psychology: Toward application* (s. 207-236). London: Sage.
- Dahl, S., Sveaass, N. og Varvin, S. (2006) (red). *Psykiatrisk og psykososialt arbeid med flyktninger – veileder*. Oslo: NKVTS.
- Dalgard, O.S. og Sveaass, N. (2008). Stress og mestring. I: Kumar, B. (red). *Helse og migrasjon*. Under trykking. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Danielsen, K. og Engebrigtsen, A. (2007). *Regnbueprosjektet – en evaluering. Forebyggende arbeid med minoritetsfamilier*. Skriftserie 5/2007. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Drake, B. og Pandey, S. (1996). Understanding the Relationship between Neighborhood Poverty and specific Types of Child Maltreatment. *Child Abuse and Neglect*, 20, 1003-1018.
- Fangen, K. og Thun, C. (2007). *Dialog og bottom-up som tiltak mot omskjæring. En evaluering av Primærmedisinsk verksteds prosjekt*. Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo. Memorandum, No 2: 2007

Fontes, L. A. (2001). Introduction: Those Who Do Not Look Ahead, Stay behind. In: *Child Maltreatment*. <http://cmx.sagepub.com>. Lesedato 30.08.2007.

Fontes, L. A. (2002). Child Discipline and Physical Abuse in Immigrant Latino Families: Reducing Violence and Misunderstandings. *Journal of Counseling and Development*, 80, 31-40.

Fontes, L. A. (2006). Working with Cultural Minority Parents on Issues of Physical Discipline og Abuse. In VISTAS 2006 Online: <http://counselingoutfitters.com/Fontes.htm> Lesedato 09.07.2007.

Ford, M. (2007). *Forebygging av bruk av fysisk straff i oppdragelsen: Nett- og telefontjenester*. NOVA Rapport 2/07. Oslo: NOVA.

Global Initiative to End all Corporal Punishment against Children (2007). <http://www.crin.org/Organisations/vieworg.asp?id=2094ogfromEnoc=y> Lesedato 20.12.07.

Grønseth, A. S. (2006). Experiences of Tensions in re-orienting Selves: Tamil Refugees in Northern Norway Seeking Medical Advice. *Anthropology & Medicine*, vol. 13, no. 1 April 2006, s. 77-98. Routledge.

Hannestad, M. og Hundeide, K. (2005). *Rapport fra "Foreldreveiledningsprogrammet for etniske minoriteter basert på ICDP metoden 2004 – 2005*. Barne- og likestillingsdepartementet. [http://www.stavanger.kommune.no/publikum/offentli.nsf/SVGalle/C1256D1200276D05C1256F2B002803D8/\\$FILE/04058225.DOC](http://www.stavanger.kommune.no/publikum/offentli.nsf/SVGalle/C1256D1200276D05C1256F2B002803D8/$FILE/04058225.DOC) Lesedato: 15.10.07.

Hjemdal, O. K. (2006). *Kartlegging av tilbudet til traumatiserte ofre for vold overgrep, ulykker og katastrofer, flyktninger og torturofre*. Oslo: NKVTS.

Holm-Hansen, J., Haaland, T., Myrvold, T. (2007). *Flerkulturelt barnevern. En kunnskapsoversikt*. NIBR-rapport 2007:10. Oslo: NIBR.

Holt, K. (2000). *"Så mye å ta tak i..."*. En kvalitativ undersøkelse av psykologers opplevelse av arbeidet med flyktninger og innvandrere. Hovedoppgave ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Hundeide, K. (2003). *Barns livsverden: Sosiokulturelle rammer for barns utvikling*. Oslo: Cappelen Akademiske.

Jareg, K. (2000). Vold fra flyktninger - forebygging i et makt-avmaktssperspektiv. *Linjer*, 1, 21-24.

- Jareg, K. og Pettersen, Z. (2006). *Tolk og tolkebruker – to sider av samme sak*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Jensen, T. G., Schmidt, G., Jareno, K. N., Roselius, M. (2006). *Indsatser mot æresrelatert vold. En undersøkelse av innsatsen i seks europæiske lande*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Johansen, R. E. B. (2007). *Endring innenfra. Sluttrapport for OK-prosjektet 2001-2004*. Oslo: Barne-og likestillingsdepartementet/NAKMI.
- Jonassen, W. og Eidheim, F. (2001). *Den gode vilje. Mishandlede kvinners erfaringer med hjelpeapparatet*. NIBR 1-2001. Oslo: NIBR.
- Korbin, J. E. (2002). Culture and child maltreatment: cultural competence and beyond. *Child Abuse and Neglect*, 26, 637-644.
- Krohn-Hansen, C. (2001). *Det vanskelige voldsbegrepet. Politisk liv i Den dominikanske republikk og andre steder*. Oslo: Pax.
- Lidén, H. og Bentzen, T. (2008). *Kjønnslemlestelse i Norge*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lien, I. L. (2005). *Tiltak mot kjønnslemlestelse. Evaluering av OK-prosjektet – det nasjonale prosjektet for iverksetting av tiltak i handlingsplanen mot kjønnslemlestelse*. NIBR-rapport 2005:8. Oslo: NIBR.
- LOV 1981-04-08 nr 07: Lov om barn og foreldre (Barnelova).
- Major, E. (2000). Psykiatrisk/psykologisk arbeid med flyktninger og asylsøkere. *Tidsskrift for den norske lægeforening*, 120, 3420-3.
- Mekonen, L. (2008). Unyansert om minoritetsbarn i barneverninstitusjoner. *Fontene*, 4, 32-33.
- Mossige, S. og Stefansen, K. (red.). (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge*. NOVA Rapport 20/07. Oslo: NOVA.
- Neumayer, S., Skreslett, A., Borchgrevink, M., Gravråkmo, S. m.fl. (2006) *Psykososialt arbeid med flyktningsbarn. Introduksjon og fagveileder*. Oslo: NKVTS.
- Neumayer, S.M. (1993). *Global kultur og moderne migranter – en undersøkelse blant migrant-helsearbeidere i Oslo-området*. Oslo: Institutt og Museum for Sosialantropologi.

- Ogden, T. (2007). Antisosial atferd og barneoppdragelse: «Parent Management Training» som foreldreopplæring. <http://www.atferd.unirand.no/pdf/atfer022.pdf>, Lesedato: 25.10.07.
- Pedersen, W. (2001). Adolescent victims of violence in a welfare state. *British Journal of Criminology*, 41, 1-21.
- PMV (2006). Primærmedisinsk verksted. Senter for helse, dialog og utvikling. Årsrapport, 2006.
- R-BUP (2008). Tilbud om kurs og seminarer: Helse- og sosialt arbeid med personer med etnisk minoritetsbakgrunn <http://www.r-bup.no>. Lesedato 28.06.08.
- Raundalen, M., Lorentzen, G. og Dyregrov, A. (2004). *Gruppearbeid i flyktningfamilier – barnegrupper og foreldreveiledning*. Oslo: Pedagogisk Forum.
- Regjeringen. (2007). Status "Fornytt innsats mot tvangsekteskap – våren 2002". Oslo: Regjeringen. Lesedato 18.09.07.
- Reichelt, S. & Sveaass, N. (1997). Etablering av meningsfulle samtaler med familier i eksil. I: J.G. Arenas (red), *Interkulturell psykologi*. (s 157-181). København: Hans Reitzels Forlag.
- Schou, L., Dyb, G. og Graff-Iversen, S. (2007). *Voldsutsatt ungdom i Norge – resultater fra helseundersøkelser i seks fylker*. Rapport 2007:8. Oslo: Folkehelseinstituttet og NKVTS.
- Skogøy, E. (2007). *Arbeid med voldsutsatte kvinner med minoritetsbakgrunn*. Veileder. Oslo: NKVTS.
- Skogøy, E. (2008) *Vold mot kvinner i asylmottak*. Amnesty International Norge. Under trykking.
- Smart, J.F. og Smart, D.W. (1995). Acculturative Stress of Hispanics: Loss and Challenge. *Journal of Counseling and Development*, vol. 73, 25-42.
- Svedin, C. G. (2007) [Barn og ungdom som utsette for vold og seksuelle overgrep i dagens samfunn - hvordan nå dem og hva forteller de?](http://www.nkvts.no/Konferanser/2007/Tegn_tiltak/Presentasjoner.htm) Konferanseinnlegg, NKVTS, oktober 2007. http://www.nkvts.no/Konferanser/2007/Tegn_tiltak/Presentasjoner.htm Lesedato 15.12.07.

Sveaass, N. & Jakobsen, M. (2001). Å gjenoppbygge et liv i eksil – erfaringer fra psykososialt arbeid med flyktninger. I: Norvoll, R. (red). *Samfunn og psykiske lidelser. Samfunnsvitenskapelige perspektiver – en introduksjon.* (s.79-97). Oslo: Gyldendal.

Sveaass, N. & Johansen, L. E. E. (2006). Drømmen bortenfor: Traumatiserte flyktningers møte med psykologisk behandling. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 12, 1282-1291.

Sveaass, N. & Reichelt, S. (1995). Historier om små skritt og gode sirkler. Familieterapeutiske erfaringer med flyktningfamilier. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 32, 701-713.

Sveaass N. (1990). Konsultasjon i arbeid med flyktninger og asylsøkere. I: Fjellstad, W. (red), *Konsultasjon. Modeller og erfaringer* (s 203-245). Oslo: TANO.

Varvin, S. (2003). *Flukt og eksil. Traume, identitet og mestring.* Oslo: Universitetsforlaget .

Wissow, L.S. (2001). Ethnicity, Income, and Parenting Contexts of Physical Punishment in a National Sample of Families with Young Children. *Child Maltreatment*. <http://cmx.sagepub.com> Lesedato 30.08.07.

www.flyktningbarn.no. Forebyggende tiltak for barnefamilier i statlige mottak. <http://www.hjermann.no/index.html>, Lesedato: 19.09.07.

Zayas, L.H. (1992). Childrearing, Social Stress, and Child Abuse: Clinical Considerations with Hispanic Families. *Journal of Social Distress and the Homeless*,1, 291-309.

Øia, T. (2007). *Ung i Oslo – levekår og sosiale forskjeller* (No. 6). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).

Øverlien, C. og Sogn, H. (2007). *Kunnskap gir mot til å se og trygghet til å handle.* Rapport nr. 3. Oslo: NKVTS.